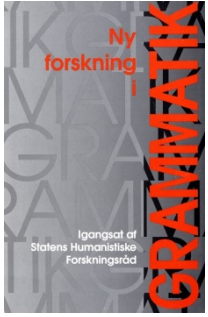

Ny Forskning i Grammatik

Titel:	Tysk grammatik Projektbeskrivelse	
Forfatter:	Lisbeth Falster Jakobsen og Peter Colliander	
Kilde:	Carl Bache (red.). <i>Ny Forskning i Grammatik</i> , 1993, s. 95-109	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive	

© 1993 by forfatterne og Odense Universitetsforlag

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Tysk

Tysk grammatik

Deltagere: Lisbeth Falster Jakobsen (projektleder), KU
Peter Colliander, HHK

Projektstart: 1. august 1993

PROJEKTBEKRIVELSE

0. Indledende bemærkninger

Den videnskabelige tyske grammatik, der indtil nu har været standardgrammatikken i Danmark, er Peter Jørgensen: "Tysk Grammatik I-III" (1952-64, ³1992). Skønt den i en del år har været følt temmelig forældet, set ud fra sprogvidenskabens senere udvikling, har den aldrig fundet en overbevisende efterfølger. Dens mangler kan beskrives i 5 sammenfattende punkter:

- * den tager sit udgangspunkt i udtrykskategorier, men beskriver kun sjældent disse kategoriers funktion
- * den savner et overordnet synspunkt på samtlige kategoriers "økosystem", dvs. kategoriernes plads i og samvirken med de andre kategorier i den samlede sprogstruktur
- * den er deskriptiv i den forstand, at den savner synspunkter, der kan belyse og tilskynde til produktion i tysk, netop fordi den isolerer de enkelte kategorier og ikke gør rede for deres samspil
- * den definerer de anvendte begreber for lidt og for inkonsistent; kort sagt, den er for lidt metodeog teoribevidst set ud fra nutidige synspunkter
- * den er, skønt den givet er "squinting" i sit anlæg, alt for implicit i sit forhold til dansk.

1. Valg af teoretisk tilgang

Hvis man vil skrive en grammatik, der tager hensyn til disse punkter, som alle er udsprunget af den moderne sprogvidenskabs

krav og retninger, må man finde en indholdsorienteret model/teori, som samtidig er indrettet sådan, at den tillader sammenlignelighed mellem to eller flere sprog. Den sprogvidenskabelige retning, som mest omfattende beskæftiger sig med de grammatikalske indholdsstrukturer, er uden tvivl den **funktionelle grammatik**, som orienterer sig mod, hvilket arbejde de forskellige sproglige størrelser udfører i kommunikationen, dvs. at hovedinteressen ligger i relationen mellem de sproglige strukturers indhold og den funktion, som sprog har over for de to ikke-sproglige "dimensioner": den sproglige repræsentation af forhold i verden (den mere konceptionelle del af sproget), og den interpersonelle relation mellem de deltagende parter i kommunikationen (den mere funktionelle del i snæver forstand). Endelig beskæftiger funktionel grammatik sig også mere systematisk med syntagmatiske relationer over helsætningsniveau, dvs. med den textuelle sammenhæng. Funktionel grammatik inddrager således de sidste årtiers resultater på en systematisk måde og uden at svinge den mere traditionelle systemlingvistik.

Funktionel grammatik kan dyrkes mere intrasprogligt: et givet sprogs samlede grammatiske strukturer, selv hvor de måtte være meget komplekse, og disses funktioner, dvs. den samlede grammatiske "økosystem". Et godt eksempel herpå er M.A.K. Halliday for engelsk. Funktionel grammatik kan også være mere intersprogligt, dvs. beskæftige sig med sammenligninger mellem analoge grammatiske eller orddannelsesmæssige funktioner på forskellige sprog. Repræsentanter for den intersproglige funktionelle grammatik er Talmy Givón og Simon C. Dik. Hvor den førstnævnte mere er en slags idebank, giver Dik en sammenhængende model over samtlige de funktioner, han regner med, og deres indbyrdes relationer - fra leksikon over intrasententielle funktioner til pragmatiske funktioner. Denne model er også konciperet som en (semi)produktiv model (uden på nogen måde at betjene sig af et formelt apparat a la Transformationsgrammatik). Da hans model skal forstås som en universel grammatik over de samlede sproglige funktioner, og han tager hensyn til henimod 80 sprog i sin model, kan han ikke behandle de

enkelte sprogs samlede grammatiske system. Bl.a. skal det sproglige tegns arbitraritet i forhold til indholds- og udtrykssubstansen stå stærkt i forgrunden. Uden dette kan autonomien i de forskellige sprogs grammatiske systemer ikke sandsynliggøres og det "squintende" indslag ikke realiseres.

Funktionel grammatik er ganske vist ikke en retning, der i nogle af disse former dyrkes specielt meget i de tysksprogede lande, så vidt vides; men vi mener, den har mange fordele som overordnet arbejdsgrundlag:

- * den forsøger at interpretere det samlede antal grammatiske fænomener i et sprog som udtryk for interagerende funktioner
- * den relaterer disse funktioner ikke blot til sætningens indre struktur, men også til sprogets funktion som repræsentation af det ikke-sproglige, mentale strukturer eller "verden", og til relationerne mellem de agerende i kommunikationssituationen, afsenderen og modtageren
- * den lægger stor vægt på indholdsstrukturer i den grammatiske struktur, og den parcellerer helsætningskonstruktionens samlede indhold ud i semantiske underkategorier. Disse lader sig behandle enkeltvis efter paradigmer og inventar, og samtidig er de placeret i deres relationer til de andre underkategorier
- * den har muligheder for en produktiv synsvinkel
- * den kan med mindre justeringer indarbejde og adaptere beskrivelser af et sprog, der stammer fra grammatikskrivning med en anden teoretisk observans.

Den sidste og afgørende fordel er, at hvis man skal skrive en grammatik over et sprog således, at den kan relateres til et andet sprogs grammatiske system, så må det fælles udgangspunkt for at matche

kategorier i sammenligningen i mange tilfælde være indholdsstrukturer. Desuden forløber sammenligningen mest gnidningsløst, når samtlige kategorier, som grammatikken beskriver, er sat i en funktionel relation til hinanden inden for én struktur, således at en systematisk sammenlignelighed bevares, selvom to sprog benytter sig af materiale fra forskellige kategorier for at skabe en analog ytringsfunktion. Den funktionelle grammatiks indholdskategorier vil også lette beskrivelsen af kombinationer af bøjningssystemer, perifraser og leksikalske konstruktioner inden for én kategoriel enhed inden for ét sprog.

Hvilken model/teori der må anses for et fornuftigt udgangspunkt for relateringen mellem to sprog, er selvfølgelig ganske afhængigt af, hvad man vil bruge denne relatering til. Tysk-tyske videnskabelige grammatikker har ikke nogen rigtig succes i Danmark som lærebogsmateriale og heller ikke altid som håndbogsmateriale. Dette kan ikke undre, da en tysk-tysk grammatik aldrig vil kunne tage hensyn til en danskers specielle oplysningsbehov, som jo for en stor del udspringer af det danske sprogs strukturer; behovet er "squinting". At indrette en grammatik efter et sådant behov er økonomisk, både hvad angår antal af sider i fremstillingen og antal af timer, det skal tage at tilegne sig i det fremmede sprogs grammatiske system.

Af dette følger, at ansøgerne gerne vil orientere sig mod en lingvistisk retning, der virker lovende dels med hensyn til integration af mange forskellige lingvistiske synspunkter, (også de allerfleste af de nyeste, som Forskningsrådet forudsætter i sine "Satsningsområder", p. 47) over for en opgave, der kræver relatering af to sprog. Det integrative syn på et sprogs samtlige kategorier skønnes desuden at være det, der virker mest befordrende på sprogproduktion, uden at der behøves et direkte formelt generativt system i beskrivelsen.

Under den overordnede funktionelle model ligger naturligvis beskrivelserne af de enkelte sprog, som de foreligger i grammatikker og andre behandlinger. Især behandlinger med en vis indholds- eller

funktionsorientering som hos f.eks. Eisenberg, U. Engel, Götze/Hess-Lüttich, samt Akademi grammatikken og Satzmoduslehre, samt mange fremstillinger af delområder, virker tiltrækkende på ansøgerne. Ansøgerne mener dog, at man må forholde sig "pragmatisk" til de forskellige skoler og fremstillinger. På den ene side kan der være ræson i og kan det føre til en ræsonerende fremstilling at medtage mange forskellige synspunkter i fremstillingen af et givet fænomen. På den anden side kan indføringen af for mange begreber, især dichotomier, som kun delvis dækker hinanden, føre til inkonsistens og måske til direkte vildledning. F.eks. ville en fremstilling, der både medtager tema-remå i Hallidays forstand og topic-focus i en beskrivelse af informationsstrukturen i en sætning, muligvis gøre afgrænsningen af de to par over for hinanden så uanskelig, at det kommer til at virke uinstruktivt. Grammatikken må ikke blive så eklektisk, at det kommer til at gå ud over brugsværdien af bogen som lærebog og håndbog. Denne "pragmatiske" holdning til medtagelse af kategorier og synspunkter gælder også forholdet til den kommende store danske grammatik, hvis resultater naturligvis kun kan finde indgang i en beskrivelse, såfremt dette kan virke fremmende også på beskrivelsen af hovedemnet: tysk grammatik. Den kommende store danske grammatik er jo også alene en modersmålsgrammatik.

Endelig kan der også henvises til de skandinaviske større fremstillinger af tysk grammatik for universitetsniveau som en inspirationskilde for stofdisponering og sammenligninger med modersmålet.

2. Den tyske grammatik. Fremstillingsform

Forskningsrådet ønsker en fremstilling af tysk, i sammenligning med dansk, som samlet og samlende vil stille nye forskningsresultater og ny indsigt i fremmedsprogene til rådighed for forskning og uddannelse. Man må heraf slutte, at målgruppen for en sådan grammatik er de højere læreanstalters og andre videregående uddannelsers studerende og kandidater, samt endnu højere niveauer.

Hvis man tager de studerende som den laveste fællesnævner for målgruppen, må fremstillingsformen i en sådan grammatik have en vis læservenlighed. Det vil sige følgende:

- * fremstillingen må kun i beskednen grad bygge på formaliseringer

- * den skal være meget eksplicit mht. de generelle synspunkter, den støtter sig på. Her igen i særlig grad mht. alle de nye "ideer" og deldiscipliner, der endnu ikke har fundet indgang i de gængse gymnasiale skolegrammatikker

- * hele begrebsapparatet og kategorierne skal være veldefinerede. De skal også være fornuftige og til at arbejde med. Dvs. at definitionerne ikke altid behøver at være binære; prototypedefinitioner kan i mange tilfælde være det rimeligste; ligeså negative definitioner for meget brede eller meget abstrakte kategorier, som er vanskelige at beskrive.

Hvis omfanget af grammatikken skal være rimeligt, kan der ikke skrives en udtømmende kontrastiv grammatik. Der skal laves direktionale sammenligninger, hvor det er rimeligt og nødvendigt for instruktionen i korrekt produktion og reception af tysk. Grammatikken skal dog ikke være en "differens"-grammatik, som kun fremstiller den del af det tyske system, som er forskelligt fra dansk. Det skal være en fremstilling af den tyske grammatik i sin helhed, i alle de funktioner, som giver sig et grammatisk regelmæssigt udtryk af en art. Dog kan prioriteringen i omfanget af fremstillingen i de enkelte tilfælde rette sig efter, hvad man erfaringsmæssigt ved om vanskeligheden ved at forstå det pågældende grammatiske sted. Med andre ord: grammatikken skal dels være en fremstilling af det tyske sprogs grammatik for læsere med dansk som modersmål, dels skal den også formidle et indtryk af, hvad et sprogs samlede grammatiske system er og formår.

Fremstillingen må søge at finde en balancegang mellem beskrivelsen af talt og skrevet tysk, bl.a. også af, hvad grundforskellene mellem de to manifestationsformer er. Det skrevne tysk må dog endelig ikke svigtes, eftersom dette, især i de ikke-litterære seriøse publikationer, realiseres i en kompleksitetsgrad, som erfaringsmæssigt volder mange danskere vanskeligheder langt op i uddannelsessystemet.

Eksempelmaterialet skal naturligvis opdateres, bl.a. under anvendelse af de eksisterende korpora, hvad enten disse er maskinlæsbare eller foreligger på anden måde. Skønlitteratur kan ikke betragtes som hovedleverandøren af eksempler.

4. Stofområde og disposition

Trods begejstring for den senere tids teoridannelse, som især virker ny og inspirerende inden for pragmatik og den indholdsmæssige dimension som sådan, må en fremstilling af den tyske grammatik nødvendigvis samtidig lægge stor vægt på udtrykket. Udtrykssiden på tysk er og bliver en meget stor barriere for danskere, både når det gælder produktion og reception.

De største udtryksmæssige vanskeligheder ligger desuden inden for det systemlingvistiske, altså stort set på det intrasententielle niveau. Grammatikken skal følgelig være en sætningsgrammatik (sætning = ytring er her forstået som en funktionel kategori, hvortil svarer forskellige udtrykstyper). Den funktionelle - især den intersproglige - grammatiks kategorier kan kun betragtes som afgrænsede substans-kategorier (i Hjelmsevs forstand) til de to sprogs formkategorier. De to sprog er altså to autonome tegnsystemer med substanskategorierne som sammenligningsgrundlag.

Et grundlæggende spørgsmål er, om den grammatiske fremstilling skal være top down (begynde ved de største helheder) eller bottom up.

Det er klart, at selve den funktionelle del (i snævrere forstand som interaktionen mellem det sproglige og den ikke sproglige omverden) er top down i sin anskuelse (Peter Harder). Selve det grammatiske system, forstået som et strukturelt inventar af konventielle lingvistiske enheder (R. Langacker) kan både fremstilles top down og bottom up, alt efter udgangspunkt i færdige konstruktioner eller i "løse" enkeltdele.

Det kan dog synes formålstjenligt efter en indledning af mere expositorisk art, som er top down og behandler de grundlæggende funktionelle kategorier, at lade de detaljerede fremstilling være bottom up. Der tænkes her på en fremstilling som Diks lagdelte model (1989), hvor grundelementer som verber, substantiver og adjektiver indføres, hvorefter der ved hjælp af en syntagmatisk tilvækstrelation lægges den ene indholdsgrammatiske kategori til efter den anden, således at den sidst tillagte har skopus over resten. På denne måde arbejdes der fra elementer fra hovedordklasserne frem gennem propositioner, sagsforhold, disses modaleksistentielle status i tekstverdenen frem til den endelige ytring, med dens interaktionelle status mellem kommunikationspartnerne. Altså fra de abstrakte enkeltdele til den konkrete enestående ytring med forankring i tid og rum og med bestemt interaktionsfunktion. En generel vanskelighed ved grammatikskrivning er at koble beskrivelsen af indhold (funktion) og udtryk (form) sammen. Derfor tænker vi os, at der på hvert af disse indholdstrin beskrives et inventar af sprogtegn (simplextegn eller konstruktioner), som hører ind under den givne indholdsgrammatiske kategori. Herved tydeliggøres ikke blot kategorien, men der indføres også en paradigmatiske dimension i beskrivelsen. Da selve ordklasserne, med eventuelle fleksionsparadigmer, har funktion på flere trin i den lagdelte model, må disse med deres eventuelle bøjning behandles i et afsnit for sig - for at undgå enten fraktionering eller gentagelse. Adskillige af disse semantiske kategorier vil modsvares af en række udtryk, hvoraf en stor del vil være leksematiske. Der vil her dog være grænser for den detaljeringsgrad, hvormed semantisk, referentiel og pragmatisk synonymi kan beskrives.

Men den endelige disposition af grammatikken, herunder omfanget af de enkelte dele og princippet top down/bottom up, må i sidste ende afhænge af de indsigter, det konkrete arbejde giver.

Beskrivelsen af det enkelte sprogs elementer skal betjene sig af både konstituens og dependens, der betragtes som væsensforskellige, men ligeberettigede og komplementære egenskaber ved sproglige størrelser på forskellige niveauer. Vi mener, at begge relationer er relevante både for udtryk og indhold.

Hvad angår konstituens, skal der være en fremstilling, der rækker fra simplex morfemer, over orddannelse og ordgrupper af voksende kompleksitet til den højeste kategori konstituent, der får en samlet beskrivelse, nemlig sætningskonstituent af forskellig konstruktionsmåde. Det skal tilstræbes, at der ikke bliver spring i fremstillingen som i en del traditionelle grammatikker, men at hvert niveau får en udførlig konstruktionsbeskrivelse.

Hvad angår dependens, må valensen, som har spillet en så betydningsfuld rolle i tyske fremstillinger, naturligt have en fremtrædende plads. Den skal fremstilles som den enkelte størrelses (simplex- eller konstruktionsstørrelses) funktionspotentiale: de formkategoriale, dependentielle og relationale muligheder, størrelsen har for at indgå i større konstruktioner på udtryksiden, og samtidig de indholdsmæssige tilsvarende muligheder. Bevidstheden om forskellen mellem det abstrakte potentiale og den endelige realisation skal skærpes.

Selve det stofmæssige hovedområde er altså stadigvæk "kernegrammatikken": morfemikken og syntaksen, men med mere opmærksomhed om indholdssiden, end det sædvanligvis har været tilfældet.

Begrænsninger af stofmængden er i den ene ende af konstruktionshierarkiet, hvor simplexelementerne befinder sig, det rent leksikal-

ske stof, det stof, der normalt indeholdes i ordbøger. Orddannelse, herunder bøjning, samt valens og rektion behandles principielt, men for de større inventarers vedkommende må der henvises til de nærmere oplysninger, som de moderne tysk-tyske ordbøger giver herom. Fuldstændighed i opregningen af inventaret kan kun ske for de mindre, lukkede klassers vedkommende.

I den anden ende af konstruktionshierarkiet, sætningssyntagmerne, situeres normalt beskrivelsen af de pragmatiske kategorier. Her må den systematiske beskrivelse begrænses til sådanne pragmatiske kategorier, som har en regelmæssig grammatikalisering, også når denne måtte være ganske kompleks. Dvs. at kategoriseringen af pragmatikken tager sit udgangspunkt i eller forankres i de sproglige strukturer. Hvad der måtte ligge derudover i retning af talerens intentioner, modtagerens opfattelsesmuligheder, etc. kan kun antydes ganske let; muligvis med henvisning til f.eks. relevansteorien. - Det er således meningen, at fænomener i sætningens realisation, som har tekstuelle eller andre pragmatiske årsager, behandles grundigt; men fremstillingens basis er sætningsgrammatikken. Det skal ikke være en tekstgrammatik.

Endelig kan det overvejes, om der skal medtages en fonologisk/fonetisk del. Det er der ikke speciel tradition for i tyske grammatikker. Det er desuden ansøgerne bekendt, at der på Handelshøjskolen i København er en sådan fremstilling under udarbejdelse. Afgørelsen må derfor udskydes, for muligvis at undgå dobbeltarbejde.

Omfanget af grammatikken skønnes at være 700-800 sider.

LITTERATUR

- Colliander, Peter (1983) "Kongruenz- und Rektionsrelationen in der deutschen Gegenwartssprache". I: *CEBAL 6*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Colliander, Peter (1991) "Stellenwert der Modalität in einem Gesamtkonzept der Grammatik". I: *Ginkgo-Baum*. Helsinki.
- Colliander, Peter (³1992) Indføring i *Det Tyske Sprogs Opbygning. En valensteoretisk fremstilling*. Del I: *Teoretisk Baggrund*. København: Handelshøjskolen i København. (= ARK 46)
- Dik, Simon C. (1989) *The Theory of Functional Grammar*. Vol I. *The Structure of the Clause*. Dordrecht Foris.
- Engel, Ulrich (²1982) *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin. (= Grundlagen der Germanistik Bd. 22)
- Engel, Ulrich (1988) *Deutsche Grammatik*. Heidelberg.
- Engel, Ulrich/Helmut Schumacher (²1978) *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. Tübingen. (= Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache 31)
- Eisenberg, Peter (²1989) *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Fabricius-Hansen, Cathrine (1980) *Plan einer Dänisch-Deutschen Kontrastiven Grammatik*. København: Københavns Universitet. (= KONTRA-Arbeitsbericht 1)
- Fabricius-Hansen, Cathrine et al. (1981) *Die Satzbaupläne im Dänischen und Deutschen*. København: Københavns Universitet (= KONTRA-Arbeitsbericht 4)
- Fabricius-Hansen, Cathrine et al. (1986) *Die nominalen Satzbaupläne im Dänischen und Deutschen*. København: Københavns Universitet. (= KONTRA-Arbeitsbericht 7)
- Falster Jakobsen, Lisbeth (1988) "Valency Grammar." I: *CEBAL 11*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Falster Jakobsen, Lisbeth/Jørgen Olsen (1979) *Den moderne lingvistik grundbegreber. Lingvistik II*. København: Københavns Universitet.
- Falster Jakobsen, Lisbeth/Jørgen Olsen (1980) "Zur Technik der kontrastiven Beschreibung dargestellt an dt. 'es' und dän. 'det'/'der'." I: *Kopenhagener Beträge zur germanistischen Linguistik 16*, s. 92-180.

- Falster Jakobsen, Lisbeth/Jørgen Olsen (⁴1981) *Den moderne lingvistik grundbegreber. Lingvistik I*. København: Københavns Universitet.
- Flämig, Walter (1986) "Zur Funktion des Verbs: Tempus und Temporalität - Modus und Modalität - Aktionsart und Aktionalität." I: *Probleme der Sprachwissenschaft*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Givón, Talmy (1986) *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Vol.I. Amsterdam John Benjamins.
- Givón, Talmy (1990) *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Vol.II. Amsterdam John Benjamins.
- Götze, Lutz/Ernest W.B. Hess-Lüttich (1989) *Knauers Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch*. München: Knauer.
- Halliday, Michael A.K. (1985) *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Harder, Peter (under udg.) *Function, cognition and layered clause structure*.
- Heidolph, Karl Erich et al. (²1984) *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademieverlag. (= "Akademiegrammatik")
- Helbig, Gerhard (1976) "Zur Valenz verschiedener Wortklassen". I: *Deutsch als Fremdsprache* 13, s. 131ff.
- Helbig, Gerhard/Wolfgang Schenkel (⁶1983) *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Langacker, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol.I. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol.II. *Descriptive Applications*. Stanford: Stanford University Press.
- Meibauer, Jörg (udg.) (1987) *Satzmodus zwischen Grammatik und Pragmatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (= Linguistische Arbeiten 180)
- Nikula, Henrik (1986) *Dependensgrammatik*. Malmö.
- Sommerfeldt/Schreiber (³1983a) *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig: Bibliographisches Institut.

- Sommerfeldt/Schreiber (³1983b) *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Substantive*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Stepanowa, M.D./G. Helbig (²1981) *Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Stötzel, Georg (1970) *Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache. Methodenkritische Studien am Beispiel der deutschen Reflexivverben*. München: Max Hueber. (= Linguistische Reihe Band 3)
- Tarveinen, Kalevi (1987a) "Zu Kasustheorie und Dependenz 1. Zu Prinzipien und Problemen einer praxisorientierten Kasustheorie im Rahmen der Dependenzgrammatik." I: *Deutsch als Fremdsprache* 4. Leipzig.
- Tarveinen, Kalevi (1987b) "Zu Kasustheorie und Dependenz 2. Semantische Kasus im Deutschen unter praxisorientiertem Aspekt." I: *Deutsch als Fremdsprache* 5. Leipzig.
- Teubert, Wolfgang (1979) *Valenz des Substantivs. Attributive Ergänzungen und Angaben*. Düsseldorf: Schwann. (= Sprache der Gegenwart 49)
- Weinrich, Harald (1993) *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim: Duden Verlag.
- Welke, Klaus (1988) *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut.